

DEBRECENI BOGLÁRKA

„Semmi mozdulat most”

Mikszáth-ábrázolások és rögzítések

Az arcmás megörökítésére már az ókortól kezdve igény mutatkozott. Az emberek számára fontos, hogy a kiemelkedő jelentőségű vagy az érzelmileg közelálló személyekhez arcot tudjanak társítani, ezáltal felidézhesék emlékezetükben, még akkor is, ha távol van, vagy ha már nem él. A 19. századi Magyarországon, ahol a képzőművészet és a fényképezés különböző irányzatai később bontakoztak ki, mint a nyugat-európai országok többségében, a portré különös jelentőséggel bírt, a történelmi festészet mellett a legkedveltebb műfajnak számított. Az írókat, költőket, szellemi nagyságokat gyakran ábrázolták szobrászok, festők és grafikusok, később pedig a fényképészek is műtermükbe csalogatták a hírességeket. A nemzeti identitás megformálásához már a jubileumi év előtt hozzákezdtek. „Az I. világháború kitöréséig emléket állítottak minden nagy költőnek, írónak, korán elhunyt politikusnak, történelmi hősöknek a távoli múltból, legendás alakoknak, elvont fogalmaknak, nagy évfordulók ünneplésének.”¹ A századfordulón, az imázs-teremtő erőfeszítések következtében átalakult a magyar művészeti élet, a fényképészek részéről pedig elindult a küzdelem, hogy az új médiumot, a fotográfiát, művészetként ismertessék el. Ebben az időszakban elvárásá és belső igénnyé vált a jól értesültség az élet minden területén, az újság-előfizetők próbáltak tájékozottnak mutatkozni a színházi, a politikai, a társasági és a sportélet eseményeit illetően, művészeti kérdésekhez szoltak hozzá. A hetilapok, a szerkesztők által közölt képekkel – így a portréfelvételekkel együtt – a beavatottság érzését közvetítették. Eleinte az alkotók az azonosság, a hasonlatosság kritériumainak igyekeztek megfelelni, legfőbb eredménynek ugyanis a felismerhetőség, a beazonosíthatóság bizonyult, ami azért volt fontos, mert ki akarták elégíteni az információra éhes közönség kíváncsiságát. Később egyre nagyobb kereslet mutatkozott a személyes kontaktus alapján készített jellemábrázoló, a személyiség titkait sejtető, érzelmeket tükröző portrék iránt, de a fotó leginkább még csak a magánélet szférájában jelent meg. Az első, illusztrált magyar nyelvű képes lapok kezdetben divatképeket közöltek, történelmi rajzokat, közismert személyiségek arcképeit, csak ritkán jelentettek meg életképeket, riportrajzokat. Az 1840-es évektől a dagerrotípiák, majd az eredeti fényképek alapján megrajzolt metszetek és litográfiák „színesítették” az újságokat. Az 1854-ben alapított *Vasárnapi Újság* szöveg közé tördelt illusztrációkat szerepeltetett, elsősorban gazdag képanyaga tette népszerűvé. 1883-ban közölt először sokszorosított fénykép-illusztrációt, de előtte is sok fotográfust foglalkoztatott, hogy elkészítsék a metszetekhez szükséges felvételeket. Emellett a századfordulón több más, képes sajtótermék is feltűnt, Mikszáth életében ilyen volt például az *Új Idők* (1894) és a *Tolnai Világlapja* (1901),² átalakult a *Képes Újság* (1830) is, de szinte valamennyi lapnak ugyanaz a fotósgárda dolgozott.³

Mikszáth, az anekdotázó „nagy palóc”, íróként, újságíróként, politikusként egyaránt nagy népszerűségnek örvendett, irodalmi társaságok és a Magyar Tudományos Akadémia (levelező) tagja volt, Illyefalván, Fogarason mint képviselőt ünnepték. Gyakran szerepelt a sajtóban, nemcsak tárcáit, novelláit és regényeit közölték szívesen, hanem arcképeit is, *A Hét*, a *Képes Folyóirat*, a *Koszorú*, az *Ország-Világ*, a *Vasárnapi Ujság* és az *Új Idők* lapjain. A legtöbb, róla készült felvétel a *Vasárnapi Ujságban* és az *Új Időkben* jelent meg, a sajtóorgánumok azonban nemcsak portréfotóit, hanem egyéb műalkotások (szobrok, grafikák, festmények, karikatúrák) reprodukcióit is hozták. A *Képes Folyóirat* több, az író közéleti tevékenységével kapcsolatos ábrázolást közölt, az *Új Idők* és a *Vasárnapi Ujság* szívesen foglalkozott a magánéletével is. A konzervatívabb megjelenésű *A Hét* maradt a reprezentatív portréfelvételeknél, Mikszáthot nem mutatta be magánemberként az olvasóknak. Rengeg közlés jelent meg a tiszteletére rendezett szegedi és budapesti, Vigadóbeli jubileumi ünnepségek idején, majd temetéséről, halála után pedig az életút fontosabb állomásairól vonultattak fel jellemző képeket, egyéb illusztratív felvételek (szülői ház, népviseletbe öltözött palóc legények és menyecskék, horpácsi kúria, az író halotti maszkja, kezének gipsz-másolata stb.) kíséretében.

Mikszáth nem fotózott, nem rajzolt, nem szobrászkodott, nem festett, de jó kapcsolatban állt több fényképésszel, szobrásszal, karikaturistával, képzőművésszel. Többek között Benczúr Gyulával, aki két képet is festett róla, és Jókai Rózával, Feszty Árpád feleségével, akivel már hosszú évekkel a Jókai-életrajz megírása előtt megismerkedett, hiszen állandó látogatója volt a Bajza utcai Jókai-Feszty ház szalonjának.⁴ Paczka Ferenc, Pollák Zsigmond, Mayler Ede, Jankó János, Garay Ákos, Faragó József, Glatz Oszkár, Záhonyi Nagy Mihály, Komáromi-Katz Endre, Karel Klič személyesen ismerte, ábrázolta őt. A hagyatéki anyagból több olyan művészeti alkotás is előkerült, melyet ajándékba kapott képzőművészekről, esetleg művei illusztrációiként jelentek meg,⁵ ezek jelenleg Horpácson, az emlékházban található.

Mikszáthról nagyon sokat, mégis nagyon keveset árulnak el a róla készült felvételek. Megtudhatjuk például, hogy mellőzte a túlkapasokat, nem fotóztatta magát díszmagyarban, széles karimájú kalapban vagy háziköntösben a kor divatja szerint, a fényképek ugyanakkor nem tudják visszaadni azt az elevenséget, ami kortársai és családtagjai elbeszélései alapján jellemezte őt. A róla készült, fellelhető fényképek száma azonban kevés. Levelezése alapján kiderül, hogy néhány, számára fontos személynek küldött arcképe például elveszett. Elképzelhető, hogy ezek a fotográfiaik megsemmisültek, erre következtethetünk például Mikszáth Gyula⁶ az író 75. születésnapjára adott nyilatkozatából. „Nagyon szerettem Kálmánt én is [...] Állandó levelezésben is állottunk egymással. Hozzám írt levelei, sajnos, elkallódtak az évek során... Tudja, mi olyan flegmatikus család vagyunk, hogy a szeretetet nem külsőségekben és nem relikviákban, hanem a szívünkben őrizzük.”⁷

Mikszáth Kálmánné ügyelt arra, hogy a férje levelezése megmaradjon, megjelenhessen. Benczúr Gyulánénak, akivel meghűt, baráti levelezést folytatott, és aki férjével együtt segítségére volt tervei megvalósításakor, így írt, miután eldöntötte, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának ajándékozza férje hagyatékát: „Semmi egyéb nem vezérel, engemet, a levelek kiadására, mint az, hogy szeretném magam Őt (a megboldogultat) úgy a világ elé állítani, mint amilyen volt. Ő maga írja a Jókai életrajzába, hogy Jókainál az a nagy hiba, hogy nem voltak intim levelei, amelyekből

meg lehetne az egyéniségét állapítani, ezekre szükség lett volna, de nem voltak. Itt nála vannak, csak jól kell felhasználni, de azt csak én tudom.”⁸ Mikszáthné tehát őrizgette a leveleket, a fényképeket, melyek segítenek közelebb férkőzni az író egyéniségéhez, megismerni a környezetét, ugyanakkor nem elképzelhetetlen, hogy megsemmisített vagy megmásított néhány dokumentumot annak érdekében, hogy az általa elképzelt Mikszáth-képet közvetítse az utókornak.⁹

Mikszáth Kálmán dédunokája, Mikszáth-Csene Kálmán¹⁰ a hagyaték egy részének pusztulását annak tulajdonítja, hogy 1950-ben a Belügyminisztérium emberei minden mozdítható tárgyat elhurcoltak a horpácsi kúriából, és már a szállításnál megsérült, megsemmisült az anyagok egy része. Elmondásai alapján az 1960-as évek végén találtak rá a hagyatékra a BM pincéjében, rettenetes állapotban, akkor adták át a Magyar Tudományos Akadémiának az anyagot, hogy tovább gazdagítsa az ottani Mikszáth-gyűjteményt. Méreiné Juhász Margit, az író levelezésének rendszerezője cáfolja ezt az állítást: „A Mikszáth-émlékek a második világháborúig maradtak az emlékszobában. Ekkor az anyagot légi veszély miatt összecsomagolták, és biztos helyen tárolták.”¹¹ Az MTAK könyvtárosai szintén tagadják, hogy a BM-ből bármi is az Akadémiára került volna, az Akadémiai Könyvtár dokumentációs anyagában ugyanis az szerepel, hogy a PM, azaz a Pénzügyminisztérium szenespincéjéből vettek át relikviákat 1950-ben, melyeket ifj. Mikszáth Kálmán adótarozásai fejében foglaltak le. Az átvett anyagokról nem készült leltár. Elképzelhető továbbá, hogy készült néhány, az idők során elkallódott felvétel az író külföldi útjain, a fürdőhelyeken töltött időszakok alatt, Balatonfüreden, Marillavölgyben, Gleichenbergben, Gyopároson, Karlsbadban, Mehádiában, Rohicsen vagy Zsélyen, esetleg politikai útjain is.

Néhány elkallódott fotó korábbi létezésére utal Mikszáth Mauks Ilonához írt levele,¹² melyben arról számol be, hogy Mikszáth Miklósnénak (Blumlacher Júliának) küldött egy felvételt Szilácsra, egy tréfás németességgel megfogalmazott levél kíséretében: „Kedves Júlia! Itt küldöm fényképetem. Persze nem jól vagyok eltalálva, mivel akkor szép volt a frizurám. Erről a képről tehát nem ismersz majd fel. De ebben a levélben lefényképezem beszédmodorom, és az nagyobb »emlék« lesz számodra, mint az én külsőm látványa. »A stílus maga az ember« – mondja egy ostoba francia költő... mint ahogyan az én német stílusom én magam vagyok.”¹³ A levél további részeiből kiderül, hogy aznap Mauks Ilonának is küldött magáról egy fotót, ami szintén eltűnt. „Egy éves írói jubileumának tiszteletére itt küldöm ajándékba az arcképetem. A csizmákat azért vágtam le, mert az én Sándor barátom egyenesen a budai hegyekről jött magát levétni sáros csizmával, midőn én távozó félben voltam Pestről – s ő egész életében meg nem bocsátaná, ha »dámák« előtt sáros csizmával mutatnám be. Arcképem csizmás részét majd elküldöm neki Pestre: miután ez éppen hatalmas anyag lesz egy jó »élcre« – melyről majd élőszóval valamikor.”¹⁴

A csizma korábban is karakteresen megjelent, mint jellemző Mikszáth-kiegészítő. Özvegye a *Visszaemlékezésekben*¹⁵ így ír megismerkedésük pillanatáról: „A fiatalemberen, szép két beszélő szemén kívül, nem volt semmi különös megfigyelni való; kék, fehér pettyes nyakkendője mindenhez hasonlított, csak csokorhoz nem, különös színű sárga kabátján négy vagy öt zseb is volt, mind darabka papirosokkal megtöltve, és csizmája volt. Az öregurak ugyan többnyire csizmában jártak, atyám is magyar ruhát viselt, de a fiatalembereknél ezt kevésnél láttuk, úgy bizony ez

nekünk sehogy sem tetszett.”¹⁶ Mauks Kornélia a következőket említi az első találkozással kapcsolatban: „Lehetetlen, sárga színű a kabátja [...] no, és csizma volt a lábán [...] és folyton a szivarjával babrált [...] bizony kár – mondta a nővérem –, hogy olyan szép fekete szemei vannak.”¹⁷ Fiatal korában tehát a csizma valószínűleg elmaradhatatlan részét képezte Mikszáth öltözetének, diákkori, Selmecebányán készült képén is látható, később azonban felváltotta a gombos cipő, a fűzős félcipő. Az utóbb idézett levélrészlet azonban arra is felhívja a figyelmet, és más forrásokat alapul véve is erre lehet következtetni, hogy Mikszáth, úgy tűnik, kedvelte a sárga színt. Tersánszky Mihályhoz írt levelében a következő olvasható: „Esküszöm a sárga nyakkendőmre – hogy soha se kurizálok senkinek, sohasem teszek vizitet senkinél.”¹⁸ Később, második jegyessége alatt azt firtatja, nem hagyta-e Mohorán a sárga mellényét. „Ugyan írja meg, kérem, nem hagytam én ott maguknál egy sárga mellényt? Mert az egész olyan egyszínű ruha megvan, csak a lajbi hiányzik, pedig arra emlékszem, hogy Mohorán volt rajtam egyszer.”¹⁹

Feltűnő, hogy az 1880 előtti időkből csak két Mikszáthról készült felvétel ismerünk, egyet vőlegénykorából, 1873-ból, egyet pedig diákkorából, 1866-ból. Ennek magyarázata lehet, a fent említettekén kívül, hogy Mikszáth ifjúkorában, mint ahogy később sem, nem adott sokat a külsőségekre. Házasságkötését megelőzően nem volt tehetős, nem szerette a hivalkodó, magamutogató embereket, ennek ellenére mindig figyelt a tisztességes megjelenésre. Később, ahogyan egyre rosszabb helyzetbe került, elárvezték mindenét, a ruháit is, hosszú ideig nem készült róla felvétel. A tarthatatlan állapot akkor szűnt meg, amikor Enyedi (Eisenstädter) Lukács és Gelléri Mór meghívására 1878-ban elhagyta Budapestet és elszegődött a *Szegedi Napló*hoz. Ez év június 11-én így írt Rudnyánszky Gyulának:²⁰ „Ruhám elszakadt rongy, csizmám hasonlatosképpen – Úgy állok itt, hogy lehetetlen pirulás nélkül az utcára lépnem.”²¹ Bába Sándor érzékletesen festi le, hogy milyen körülmények között érkezett Mikszáth Szegedre. „Bizony vékony helyzetben került ide a »Szegedi Naplóhoz« a nagy palóc. Mikor megérkezett, fölvezettem a redakcióba és rendelkezésére bocsátottam a hálószobát ággyal, pamlaggal és két szekrényel. Aztán előzékenyen ajánlkoztam, hogy behozatom a málháit és kértem a főladó vevényt. Belenyúlt a zsebébe és utolérhetetlen flegmával tett ki az asztalra egy kis csomagot, melyben két inggallér volt. Íme – mondá – a *kufferem*.”²² Mikszáth a *Szegedi Napló* vezető publicistájaként vált ismertté és elismertté, de ebben az időszakban sem készültek róla portrék, egyedül Vágó Pál „*Szeged szebb lesz mint volt*” *Szegedi nagy árvíz* (1899–1902) című festményén jelenik meg, az uralkodó kíséretének csoportjától hátrább, apró, alig felismerhető alakban.

1880 végén költözött vissza Budapestre, egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, anyagi helyzete rendeződött. Onnantól kezdve, mint neves alkotót, gyakran fotózták. Ruházatára ekkoriban jellemző, hogy szerette az egyszerű öltönyt és a csokornyakkendőt, a fotókat nézegetve, úgy tűnik, főként az egyszínű, pöttyös vagy kör-mintás csokornyakkendőket kedvelte, az állógalléros ingeket. Zakója alatt általában mellényt viselt, zsebrával, amit óralánccal mellénye egyik gomblyukához rögzített. Kisfia halála után erre az óraláncre került Jánoska miniatűr fényképe és egy krajcár, amit gyermeke adott neki halálos ágyán, hogy viselje gondját kedvenc állatkáinak, a lónak, a báránynak és a nyúlnak.²³

Mikszáth nem szeretett fényképezkedni, az 1880-as évtől azonban egyre gyakrabban örökítették meg arcvonásait. Ehhez, a népszerűségen túl, az is hozzájárult,

hogy a fényképezés a 19. század végén egyre szélesebb körben elterjedt eljárássá vált. A könnyű kis gépek megjelenése után a közönség megszerette a merev, kimódolt, agyonretusált műtermi fotográfiáktól eltérő, az embert természetes közegében mutató, nem mindig előnyös pillanatképeket, a fotókészítés már nem csak a fényképészek privilégiuma volt.

A neves író kinézetére egyre többen lettek kíváncsiak. *A saját ábrázatomról* című írása, mely a Kisfaludy Társaság új tagjaként mutatta be, és amelyben a fotózáshoz való viszonyáról ad számot, a *Koszorú* 1882. áprilisi számában jelent meg, egyik legsikerültebb fotójával együtt.²⁴ Mikszáth így írt ekkor: „Hát én, mondom, már leszámoltam külsőmre nézve a világgal s dacára annak, hogy egészen semleges személy vagyok önmagam előtt, mégis bizonyos hiúság vett rajtam erőt, midőn a Koszorú szerkesztője kijelentette, hogy lefestet az újságába, mivelhogy az már ősi szokás, író embernek át kell esni rajta, körözik az arcképét országszerte, hogy minden ember megösmérje majd elevenen és ne adjon neki kölcsönt, akármilyen álruhát vagy nevet venne is föl.” Ebben a humoros, ironikus cikkben mesél a műtermi munkát megelőző procedúráról (alkotófolyamatról) is, amin keresztülülment.²⁵ Elbeszéli, hogy első útja a borbélyhoz vezetett, hosszasan részletezi, mi történt vele a borbély székében. Elképzeltethető, hogy az izgalmas leírás hatására címkézték fel a *Mikszáth Kálmán borotválása* című olajfestményt (Magyar Nemzeti Múzeum, ismeretlen festő munkája), ami bizonyosan egy 18. század végi alkotás, és nem őt ábrázolja. Mikszáth műve önironikus is, természetesen túlzó, abban viszont igaza van a szerzőnek, hogy a fényképet gondosan megkonstruált alkotásként jellemzi. Felvetődik a kérdés, hogy a kidolgozott, percekig készülő, merevséget tükröző fotó igaz képet közöl-e a bemutatott személyről. Fábri Anna találó megjegyzése szerint „a humoros elbeszélői megjegyzések arról számolnak be, hogy hogyan lesz a leendő híresség fényképészeti munkatárggyá, s végül hogyan áll elő új (képi?) enje: a nagy emberré.”²⁶ Mikszáth itt említi azt is, hogy néha tévedésből más személy neve kerül egy-egy kép alá. Érthetővé válik tehát, hogy az *Új Idők* 1904. július 24-i száma (X. évf. 30. sz.) miként közölhette Mikszáth Kálmán és Podmaniczky Frigyes báró páros képmását, holott a fehér kalapban szereplő személy, testalkatát, arcvonásait és mozgását tekintve, bizonyíthatóan nem Mikszáth.

Mikszáth nehezen tűrte, ha fényképezik, megmintázzák, valószínűleg nem tudatosan, de mindent megtett annak érdekében, hogy bosszantsa művésztársait. A fotográfus Ellinger Ede²⁷ az író egyik tárcájában kifakad: „Önnel nem lehet boldogulni, Uram! Ha nem viseli jól magát, nem állok jót a képért.” Ennek ellenére Ellinger készítette róla a legtöbb portréfotót, többek között az egyetlen profilképet, ami *Az Újság* szerkesztőségi tagjának igazolványképeként is funkcionált.

Nemcsak Ellinger, de Alpo Sailo, a fiatal finn szobrász – aki nemzeti múzeumuk számára, a magyar–finn kapcsolatokat építve kívánta megmintáznai a nagy magyar író – is panaszkodott Mikszáthra.²⁸ *Egy mellszobor története* című írásában részletezi,²⁹ hogy milyen nehezen tudta elkészíteni portréját. „A kitűnő író nyilván abban a véleményben volt, hogy amit ő megtehet, az éntőlem is kitelik. Ő leül íróasztala mellé, vagy kényelmesen elterül a pamlagon, vagy föl s alá sétál szobájában és ezalatt egyre-másra születnek meg a legváltozatosabb, de mindig élethű alakjai. Hiába erősítgettem, hogy én így nem tudok alkotni. Ha szoborban kívánja magát látni, akkor le kell telepednie velem szemben, s nyugton maradnia bizonyos ideig. De

lehetetlen volt Mikszáthot erről meggyőzőnöm s makacsul vonakodott »ülni«. Járt föl és le, vagy éppenséggel eltűnt szemem elől, hogy a szomszéd szobában fiait keresse föl. Szóval éppen csak a helyén nem akart maradni, mikor mintáznom kellett volna.” Itt említi Alpo Sailo, hogy végül megelégedte a várakozást, és elkérte Mikszáth egyik fotóját, hogy az alapján készítse el a büsztöt.³⁰ Nemcsak a szobrász, de Mikszáth is lejegyezte modellsége történetét, felkérésre levelet írt Nagy Miklós szerkesztőnek:³¹ „Kedves Barátom! Azt kívánod tőlem, hogy írjam le lapodnak, milyen érzései vannak az olyan embernek, aki mint modell ül saját szobrához. Azt látom ebből, hogy ezt te valami különös élvezetnek tartod. Legalább is úgy kérdezed, mint ahogy kérdeznéd, mit érez egy ember, akinek például a lábát vakarják. Hát erre én azt felelem neked, hogy minden attól függ, vajon viszket-e a lába az illetőnek? Mert ha viszket, akkor mennyei kéj, de ha nem viszket, akkor csak alkalmatlan csiklandozás. Hát az én lábam nem viszket.”³² A levélből kiderül az is, hogy az író t fárasztotta az „ülés”. Így folytatta: „A délutáni órák voltak kitűzve, háromtól ötig. De ez csakhamar lehetetlen időnek bizonyult, mert amint leültem, azonnal letapadtak a szemeim. Majmuna álomtündér suhogó szoknyája szélével megérintett. Ez az egyetlen asszony még, aki varázserővel bír fölöttem. Sailo Alpo azonban nem akart egy alvó író. Arra kért, tegyem át az üléseket délelőtt tizenegyre. Nem ért semmit. Délelőtt is legott elaludtam, mihelyt elibe kellett ülnöm s egy pontra szegezzenem a szememet. A művész kétségbe volt esve, de én legalább gazdagabb lettem egy tapasztalattal: »Ha álmatlanság gyötör, állj be modellnek.«

Egy szó, mint száz: nagy viszontagságok között vittük annyira, hogy a szürke, idomtalan alak lassankint engedelmeskedni kezdett a fiatal mester ujjai alatt, s napról-napra jobban fölvette az én alakomat. És hát most már megvan, és abban is megfelel a szobrokhoz kötött követelményeknek, hogy nem igen hasonlít hozzám.” A Mikszáth számára egyáltalán nem felvillanyozó modell-munkáról és az elkészült műalkotásról fotódokumentáció született, ahogyan a Holló Barnabás³³ műtermében történő szobrászi munka folyamatáról is. Kallós Oszkár, az *Új Idők* fotósa örökítette meg a művészt és modelljét, a képek közül egy meg is jelent a folyóiratban.³⁴

Mikszáthot nem csupán nagyobb volumenű események kapcsán, hétköznapi tevékenységek vagy munka közben is szívesen megörökítették. Jellemzőek azok az ábrázolások, amik mint képviselőt mutatják be, a Sándor utcai Képviselőház előtt, vagy fogarasi választói körében. A Képviselőház előtt készült utcai felvételeken arcvonásai nem látszanak, körvonalai elmosódottak, a kisméretű, rossz minőségű képek amatőr felvételek, ismeretlen fényképész alkotásai. Mikszáth, úgy tűnik, tisztában volt azzal, hogy fotózzák, mosolyog, zsebre tett kézzel áll, merev testtartással, tulajdonképpen saját magát „állítja be”. Viselkedése az egyik csoportképen tűnik csak természetesnek, azon, amelyiken elvegyül a tömegben. A Fogarason készült képek változatosak, különböző élethelyzetekben mutatják az író: az indóház előtt áll választóival, foga-ton ül, sétál az erdélyi kisváros kies utcáin, egy lovon ülő székely fiút néz a városi parkban Fogaras előkelőségeivel, lakomázik. Ezek a felvételek kivétel nélkül beállítottak, a *Vasárnapi Ujság* számára készültek, Balogh Rudolf objektívjén keresztül.

A Mikszáthot családja, vagy barátai körében bemutató felvételek első ránézésre szintén beállított képeknek tűnnek. Tudvalevő, hogy az író nagyon szerette családtagjait, mégsem látunk meghittséget a képeken, sosem juttatja kifejezésre érzéseit. Hiába érződik a családtagok között meglévő harmónia, nincs közöttük testi kontaktus,

nincsenek gyengéd mozdulatok, érzelmekkel telített pillantások, lágy gesztusok. Mindez összefügg azzal, hogy Mikszáth a közönséggel szemben távolságtartó, befelé él. Nem feszeng a képeken, csak nem adja át magát teljesen. Ez a fajta „hidedgség” nem író-mivoltához köthető, jelleméhez tartozik, ahhoz, hogy ő mindig „néző”, kívülálló marad. Ugyanakkor nem tudhatjuk, hogy abból, amit magából mutat, mennyi a saját elképzelés, és mi volt a fotós elvárása, egy fényképésznek ugyanis mindig van valamiféle koncepciója, elképzelése a jelenetről, az általa megörökíteni kívánt témáról, esetleg konkrét feladattal, általában valamelyik sajtóorgánium megbízásából érkezik. Írásai alapján azt hihetnénk, hogy Mikszáth sok mindent kiad magából, de ez nincs így, mindig nagyon megformálja, amit megír, amit elének tár, ő az egyik legzárkózottabb szerző, annak ellenére, hogy sokszor közvetlen hangnemben szól olvasóihoz, túloz, ironizál.³⁵ Az eltávolító ábrázolás ugyanakkor a korszak jellemzője is, azok a képek, melyek nagyközönség számára készülnek, hivatalosak, még nem jelenik meg rajtuk a bohém, néha fürdőző, néha síelő (pl. Radnóti-fotók) híresség. A szellemi élet nagyságai így mindig elérhetetlenek, megközelíthetetlenek tűnnek Mikszáth korában. Egyedül Mikszáth természetes közegének részleteit láthatjuk a maguk valójában, például a Reviczky-téri lakásának nappaliját, dolgozószobáját, ebédlőjét. A „boldog ember” szerette az egyszerűséget, konzervatív, vidékies miliőben élt, nem világfiként. Lakásának otthonosságáról az *Új Idők* névtelen riportere számol be, többek között: „A Reviczky-tér 1. számú házában, az első emeleten laknak Mikszáth Kálmánék. Aki első ízben megy oda, meglepetten, és talán némi édes meghatottsággal pillant körül. No lám, hát ilyen lakás is található még Pesten? A vidéki kis fiskálisok ma már »fővárosi milieuban« élnek, a nagy író azonban, kinek dicsősége régóta kinőtt az ország határai közül, egy darab igazi vidékkel vette körül magát fővárosi szállásán. Nem is tudnám hamarjában megmondani, hogy mi teszi kimondottan vidékivé ezt a szép és kényelmes otthon. Alkalmassint csak a levegője, mely teli van a házigazda erős, bölcs és konzervatív, igénytelenségében is szemképrázatos színes, fatalizmusában is igen öntudatos egyéniségével. Ez az egyéniség itt mindent betölt és a maga képére formál, nemcsak az embereket, hanem a tárgyakat is. A pesti szobaleány, aki Mikszáthékhoz szegődik, nagy hamar tisztos és kedves gyarmati leányzó benyomását teszi, a régi kredenc pedig, amit tegnap vettek az antikvárnál, holnap már úgy fest, mintha a nagyapjától örökölte volna a költő.”³⁶ Érdekes Mikszáthnak a tárgyakhoz való viszonya. Bizonyos eszközöket, bútorokat, amikhez korábban ragaszkodott, valamilyen negatív élmény hatására látni sem akart többé, ilyen például az a kredenc, melyben édesanyja tárolta számára a legfinomabb falatokat, amíg élt,³⁷ más tárgyakhoz azonban, melyekhez kellemes élményei fűződtek, élete végéig ragaszkodott, ilyenek voltak a pipái, és néhány bútordarab, és a legkedvesebb a vörös fotel, amelyben délutánonként üldögélt, dohányzott és elmélkedett. A csöndes elmélkedések közben formálódtak alakjai, ilyenkor születtek művei. A vörös fotel néhány fényképfelvételben is szerepel. Mikszáthné többször tesz említést az ülőalkalmatosságról, először, amikor a Mikszáthtal való második találkozására emlékszik vissza. „Beült egy vörös fotelbe, olyan otthonosan, mintha gyermekkorra óta abban üldögélt volna.”³⁸ Később, a második jegyesség idején, az egyik mohorai látogatás kapcsán írja: „Általában nagyon boldognak látszott. A veranda elé ültetett piros muskátlik nézésével alig tudott betelni. Hát még mikor a vendégszobába bevezettem, és ott egy ajtó mögött megpillantotta régi

várát, a vörös fotelt, kezeit összecsapta, és felkiáltott: – Bizony Isten!... A régi fotel!... És milyen épségben, mintha azóta senki sem ült volna benne. Én némán intetem, hogy valóban úgy van. Azért volt félretéve, hogy senki ne jusson hozzá. Ekkor ő odatolta a többi székek közé, és jókedvűen elhelyezkedett benne. Helyén vagyok – mondta.³⁹ Számára fontos volt, hogy személyes használati tárgyai valóban személyesek legyenek, ugyanúgy ragaszkodott az emlékeihez és az emlékeket folyamatosan felszínen tartó relikviákhoz, mint műveinek kedves szereplőihöz.⁴⁰

Mikszáthot persze nemcsak a nappalijában fotózták, hanem lakása másik fontos helyiségében, a dolgozószobájában is, amint jegyzetel, vagy egyszerűen csak íróasztala mellett ül. Jellemző ábrázolás volt a 19. század végén, a 20. század elején, hogy az írók, a képviselők, tollal a kezükben ültek dolgozószobájuk domináns bútordarabja mellett, a festőket pedig hasonló megfontolásból műtermükben ábrázolták, munka közben.⁴¹ Ezeket a képeket nézve szembeötlő, hogy a megjelenített alakok mennyire természetellenesen viselkednek egy valójában természetes közegben. A „háttér” tökéletesen elrendezett, sokszor oda nem illő dísz tárgyakat, szobrokat, gyertyatartókat, vázákat zsúfolnak az asztalra. Az ominózus Mikszáth-asztal jellegzetes motívuma a korra jellemző, rojtos-ernyős lámpa, érdekessége, hogy bár külsőre nagyon hasonlít a jelzett időszakban elterjedt gázlámpákhoz, mégsem hagyományos konstrukció, elektromos árammal működő.⁴² Amikor Mikszáth az íróasztalánál ül, teljesen hihető, hogy valóban dolgozik, ebben az esetben nem érzékelhető semmiféle távolságtartás, íróként eggyé válik szerepével. Fábri Anna így jellemzi: „Az idős Mikszáth azon kevesek közé tartozik, aki (legalábbis egy felvétele) megmutatta magát munka közben: papírlapok kusza halmazával beborított asztala fölé hajolva ír, olyan természetességgel, mintha senki más nem lenne rajta kívül a dolgozószobában.”⁴³ Felesége regéinek hatására elterjedt a köztudatban, hogy írás közben nem volt szüksége olyan nagy nyugalomra, mint az elmélkedés pillanataiban, valamint, hogy kézírataival hanyagul bánt. Néhány felvétel valóban azt mutatja, hogy íróasztalán rendetlenül hevernek a kéziratok, a levelek, az újságok és a könyvek, papírdobozok, ebből azonban nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, főként, hogy ezek mind a munkájához szükséges tárgyak, eszközök. A visszaemlékezéseket megfelelő forráskritikával kell kezelni, az emlékezet szelektív, az emlékezetkonstrukciók pedig úgy jönnek létre, hogy az emlékező személy a jelenéhez alakítja a múltját, a jövő tükrében, horizontja tehát folyamatosan változik.⁴⁴

Mikszáthnál a pihenés, az elmélkedés jelképe a fél- vagy egész alakos portrékon, a csoport-, vagy a családi képek nagy részén a kezében tartott pipa vagy szivar, a határozottabb elkülönülés attribútuma, amely nemcsak a dohányos ember elszeparálódását jelzi, hanem a szemlélődés ihletett perceit is megjeleníti. Mikszáth dohányzás közben csöndesen reflektált a világra, olyankor formálódtak a művei. A sétatálcá pedig az aktív kapcsolódás szimbóluma, amire nem sok időt szakított az író, hiszen nem kedvelte az intenzív testmozgást, ő maga sem tagadta ezt.⁴⁵ Különleges, a használati eszközöktől eltérő tárgyakkal együtt Mikszáth csak egyszer jelenik meg, amikor 1895-ben fiaival, Kálmánnal és Alberttel fotózta Ellinger Ede. A képen a fiúk fordítva ülnek hintalovaikon, *A lublói ember* hőiséhez, a kísértetként lóháton közlekedő Kaszperekhez hasonlóan.⁴⁶ Ez volt az író első hagyományos, jellegtelen felvételektől eltérő ábrázolása.

A kor divattendenciáinak is köszönhető valószínűleg, hogy Mikszáth kedvelte a kalapot, ez a kiegészítő az utcai felvételek jellemző tartozéka, a hosszú télikabátal együtt. A télikabát egyébként is fontos szerepet töltött be az író életében, a fáma szerint a Tisztelt Házból közvetített tárcáin kívül ennek a ruhadarabnak köszönhet-e képviselőségét. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezik az első napra, amit férje a Képviselőházban töltött: „Reggel azután fél tízkor beállított Antalik Károly, és kocsin elvitte az uramat, miután engem megbiztatott azzal, hogy két óra után biztosan itthon lesznek. De bizony lett három óra is, és az én uram még mindig nem jött haza. Nagy nyugtalanság fogott el, és az udvari szoba ablakához álltam, ahonnan a kapualját lestem. Egyszer csak úgy három óra után meglátom az uramat, amint a kapu alatt beszalad felgyűrt gallérral – télikabát nélkül. [...] – No, nekem volt ugyan miért odamennem – mondta haragtól szikrázó szemekkel –, ellopták a télikabátomat.”⁴⁷ Ezen a történeten aztán sokszor tréfálkoztak a Tisztelt Ház folyosóján, anekdoták keringtek Mikszáth Kálmán kabátjáról, úgyhogy Tisza Kálmán egyszer nevetve mondta Beöthy Algernonnak – más elbeszélések szerint egyenesen Mikszáthnak –, hogy érti, hogy fogast szeretne a kabátjának a Házban, legyen türelemmel és meglesz.⁴⁸

Mikszáth nem akart másokhoz hasonlítani, nem volt képzelt ideálja, vállalta egyéniségét, annak ellenére, hogy időnként alávetette magát a fényképészek akaratának. Kedvenc fotósról nem beszélt, ami bizonyos, hogy Ellinger Ede, korának egyik legnevesebb portréfotósa, valamint Jelfy Gyula, a *Vasárnapi Ujság* fotóriportere sokszor megörökítette őt. Hiába figurázza ki *A saját ábrázatomról* című írásában a kikényszerített beállításokat, mozdulatokat, a műtermi környezetben megkövetelt természetellenes viselkedést, Mikszáth fotográfiához való viszonya ambivalensnek mondható. Alapvetően az egyszerűséget kedvelte, a természetesség híve volt, ugyanakkor elismerte a beállított fénykép fontosságát, a népszerűség növelése érdekében, melyről a szerkesztők és a fényképészek győzték meg. Ellingerről így nyilatkozott:

„Az még csak a kegyetlen ember! Semmit sem talált rendben, sem a bajuszomat, sem a nyakkendőmet, sem a hajamat. Megnézett oldalt, szembe, féloldalt, mindenféle pozitúrában, hogy mi módon mutatnék többet. Végre is kitört belőle az elégedetlenség.

– Csináljon hát, kérem, valamivel irodalmibb arcot.

– Irodalmibb arcot! Hol vegyem én az irodalmi arcot, pláne ilyen hirtelen?

Odaszorította a fejemet, mintha csizmasarok volna, egy rézsarkantyúba, elem szögezte a camera obscurát, azután elhelyezte a kezeimet, hogy, mint mondá, bizonyos kerekdedsége legyen a képnek.

– Csak ne olyan feszesen kérem. Természetesség... minél több természetesség!”

Legközvetlenebb arcát Mikszáth a Horpácson készült felvételeken mutatja. Míg az 1880-as évekre az image-teremtő, beállított képek, főként a portréfotók voltak jellemzők, az 1900-as évek környékén a képviselői, néha az írói attitűd lett a hangsúlyosabb. Élete utolsó évtizedében viszont, főként 1905 után, egyre többször engedte magát olyannak láttatni, amilyen. A horpácsi birtokot, Szontágh Pál kúriáját 1904-ben vásárolta meg Szontágh Antaltól. 1905-ben már ott töltötte családjával a nyarat. Jelfy Gyula még abban az évben meglátogatta, hogy felvételeket készítsen

a birtokon.⁴⁹ Az eredeti fotók java része elveszett, valószínűleg elkallódtak valame-lyik folyóirat szerkesztőségében. Ezeket a képeket Mikszáthot magánemberként látjuk, kedvenc padján üldögél a kúria előtt,⁵⁰ családjával pihenget a teraszon. Jelfy Gyula horpácsi ténykedéséről Mikszáth *A skvarka*⁵¹ című tárcában számolt be.⁵²

„Negyednapra egy kocsi gurult be az udvaromra s egy elegáns úriember szállt ki belőle.

– Én Jelfy vagyok. A kutyák végett jöttem.

– Csak nem akarja őket megvenni?

– Dehogyan – mosolygott, s egy kis fekete ládát vett le a kocsiról.

Megösmertem, hogy ez camera obscura és rögtön eszembe jutott, a »Vasárnapi Ujság« egyik fényképészét hívják Jelfynek.

– Dehogyan, dehogyan – ismétlé –, eljöttem a »Vasárnapi Ujság« megbízásából lefényképezni a szegény kutyákat, meg a képviselő úr otthonát. A házat, a kertet és természetesen a kutyákat, mint amelyeket leginkább ösmer a közönség.

Egy ideig szabadkoztam, hogy így, úgy nem érdemli azt meg Horpács és nem is lehet voltaképpen Horpácsot levenni, de végre is, hisz olyan messziről jött, nem akadályozhattam meg, átengedtem a nyilvánosságnak.

[...] Én költött dolgokat akartam innen írni, mesélni a lovaimról, a földjeimről, a fáimról, de a camera obscura beszipantja és odacsapja az olvasó szeme elé a mez- telen valóságot.

Horpács hát elveszett mint mesebánya rám nézve, hanem a kutyák jól jártak a fényképész közbejöttével, mert a halál helyett a halhatatlanság lett osztályrészük, örökös kegyelmet kaptak tőlem.”

Mikszáth *A skvarka*ban leírja, hogy alkalmatlannak találja ezt a fajta eljárást a természet megörökítésére, hiányolja az élet eleveenségét, a személyességet. Az 1910-es Jelfy-felvételekről semmit nem mesél. Közvetlenebb hangvételű, személyes haszná- latra szánt felvételek ezek, nem a nagyközönség számára készültek, hanem magán- célra, és csak az író halála után váltak hozzáférhetővé: Mikszáth Szontágh Pál ku- tyáival játszik, kedvenc kanapéján nyúlik el, mintha nem is a fényképezőgép objek- tívje lenne a másik oldalon, hanem délutáni magányában pihengetne, egyedül.⁵³

Mikszáth testképe az évek során sokat változott. A fiatal korában vékony férfi élete utolsó két évtizedében folyamatosan nyerte el testesnek mondható alakját. Mivel a köztudatban leginkább az író élete végén készült fotók terjedtek el, nagy- darab emberként azonosítják, pedig sokáig megtartotta ifjúkori vékonyságát, kez- detekben ugyanis a folyamatos nélkülözés gyomorbántalmak kialakulását eredmé- nyezte nála, gégebaja is elhatalmasodott. Miután másodszor is feleségül vette Mauks Ilonát, egészségi állapota sokat javult, gyomorbaja kezdett rendbe jönni, tes- tesebb lett, de fia, Jánoska halála után ismét lefogyott, az 1890-es évek elejéről egy vékony, szikár ember néz szembe velünk. Később aztán ismét meghízott, szerette a finom ételeket, a mákos kukoricát, a túrós rétest, a csuszát, a palóclevest, a rántott bányát.⁵⁴

Arcáról Feszty Róza így ír: „Hogy Jókai, Munkácsy elbájolóak voltak – érthető. De ő, ha a formát, vonásait nézzük, direkte csúnya volt. Elég rendes, erőteljes alakján olyan fej, ami inkább hasonlított Tritonhoz, mint Apolló- vagy Jupiterhez. Nagy golyóbis szemek, hihetetlen mozgékony, vastag szemöldök, túlok orr, s a világ

leggörbébb, legfurcsább szája. De ezek felett a rekvizitumok fölött gazdája úgy uralkodott beszéd közben, úgy kezelte őket, mint Hubay vagy Koncz a hegedűjét. Ha vig dolgokat mesélt, egy-két-három tokája nőtt, s ha komolyra fordult a dolog, sovány, beesett, hosszú lett az arca. Szája s bajusza csodálatos, titokteljes kanyarulatokkal segítették a szavakat; alsó ajkának egy-egy elgörbülése úgy hatott, mint ételen a legpikánsabb fűszer. A szemeiben jóság, megfigyelés, emberismeret, filozófia, gúny, humor, tragikum csillant fel váltakozva. [...] Szinte szürke, egyhangú lett a legszebb férfiarc is e mellett a kedves, ezer kis manóból összerakott fej mellett.”⁵⁵

Fesztyné előadói képességében látta Mikszáth fő vonzerejét, azt a fajta átlényegülést azonban, amit megjeleníthet a mozgókép, az állókép értelemszerűen nem képes visszaadni. A „semmi mozdulat most” kifejezés tehát, amit a hosszú exponálási idővel kapcsolatban alkalmazott a szerző, ebben az esetben is igaz. A fotók nem tudják visszaadni Mikszáth elelenségét, az azonban kiderül az ábrázolásokból is, hogy az író életének fontos részét képezték a kávéházi, éttermi trakták, kártya partik, beszélgetések. Már fiatal korában, Balassagyarmaton is a Balassa Kávéházban múltatta az időt az esküdtekkal, Szegeden pedig az agglegények szabados életét élte. Amikor Pestre került, a Korona-asztaltársaság⁵⁶ tagja lett, a Tisztelt Házban való működése során is a bevett gyakorlattal élt. A társasági összejöveteleken gyűjtötte témáit, mesélte készülő műveit, hogy beszélgetőpartnerei reakcióin mérje le azok hatásosságát. Ferraris Artúr meg is örökítette a kártyaasztalnál, a híres *Tarokkparti* című olajfestményén, melyen eredetileg nem szerepelt, s a Szabadelvű Pártkör nevezetes kártyaasztalának játékosait és (rendszeres) kibiceit ábrázolja.⁵⁷ A kártya Mikszáth számára nemcsak szórakozás volt, vagy a baráti összejövetel része, az emberi jellemeket is tanulmányozta a játék során. A *festett figurák és az élők* című írása bizonyítja ezt.

Az utolsó róla készült felvételek között a jubileumi képek jelennek meg markánsan, ezeken a fogarasi hangulat köszön vissza. Mikszáth ünnepeltként áll rajongói között, vagy díszbeszédet mond. Szegeden dedikál, ez az egyetlen ilyen jellegű képe, amit ismerünk.⁵⁸ Kiss Ottó felvételén, a jubileumi hangulatnak köszönhetően, ismét a komoly írótlátjuk, kezében szivar, és öltözete, mely kezdetekben a kevésbé latinereké – lazán megkötött csokornyakkendő, keménygallér, makulátlanul eligazított öltöny –, itt a tisztességben megöregedett polgároké: keskeny selyemnyakkendő, kényelmes öltöny, mellény.⁵⁹ A jubileumi évben az író beteg volt. A Vigadó-beli ünnepségen készült felvételekről azonban ez nem derül ki, hiszen távoli, apró alakként látjuk őt, nem testközelből, mint felesége: „én nézem, keresem az uramat, és látok egy kis töpörödött, öreg, reszkető emberkét a Kálmán ruháiba öltözve, aki alig áll a lábán.”⁶⁰ Mégis, Mikszáth az utolsó pillanatig igenelte az életet. Ünnepi beszédében a következőket mondta: „Szeretnék mindenkinek valami szépet mondani [...] és azt hiszem, el fogom találni azt, amire mindnyájan dolgoztak egy esztendő óta, amit célul tűztek ki, amit látni akartak, azt ti., hogy most már végső köszönetemet kifejezve mondjam: méltóztassék hazaszólni azzal a tudattal, hogy láttak ma végre egy boldog embert.”⁶¹ Ez a boldogság árad felénk, amikor az ábrázolásokat szemügyre véve megpillantjuk Mikszáth tekintetében „az életet”. Ilyenek hát azok a figurák, akik egyszerre festettek és élők.

Jegyzetek

- ¹ BEKE László – GÁBOR Eszter – PRAKFAI Endre – SISA József – SZABÓ Júlia: *Magyar művészet 1800-tól napjainkig*. Bp.: Egyetemi Könyvtár – Corvina, 2002, 194.
- ² A *Színházi Élet* később, 1912-től, az *Érdekes Újság* pedig 1913-tól jelent meg.
- ³ Ifjabb Klösz György, Mártonffy Gyula, Kossak József, Goszleth István, Balogh Rudolf, Révész és Bíró, Kallós Oszkár, Müllner János, Jelfy Gyula, Békei Ödön, Escher Károly. Közülük néhányan Mikszáthot is fényképezték.
- ⁴ A szalonról és Mikszáth látogatásairól Fesztyné is beszámol emlékirataiban. FESZTY Árpádné: *Akik elmentek*. Bp.: 1923, 46–47.
- ⁵ A Mikszáth-hagyatékban: Körösfői Kriesch Aladár: *Felvidéki paraszt*, Margittay Tihamér: *Szűcs Pali szerencséje, A bágyi csoda*, valamint illusztrációk *A tót atyafiak, A jó parasztkok* Légrády Kiadásához, *A Képviselőház Tisztikara az 1881/4. országgyűlés utolsó szakaszában* (metszet), *Rajzok a Vármegyéből*, Balassagyarmat látképe, Túry Gyula: *Vármegyei csendélet*, Vágó Pál: *Árvízkép*, Faragó József politikai színes karikatúrái, Ferraris Arthur: *Tarokkparti*, Záhonyi Nagy Mihály Mikszáth-portréja, Erdőssy Béla: *Behavazott hajók*, Stróbl Alajos: *Mikszáth kezeinek gipszmása*, Szinyei Merse Pál: *Virágzó almafák*, Fesztyné Jókai Róza: *Mikszáth-portré*, Fonty J. Róbert: *Íróasztalánál*.
- ⁶ Mikszáth Kálmán öccse.
- ⁷ *Magyarország*, 1935. május 24., 5.
- ⁸ 1914. január 1., Horpács.
- ⁹ Méreiné írja a Mikszáth-levelezéssel kapcsolatban, a kritikai kiadásban: „A levelek csak részben keltezettek. Nagy részük boríték nélkül maradt fenn, más részük borítékban került ugyan elő, de ezek a borítékok nem eredetiek. Mauks Ilona az írótól kapott leveleket címeztelen borítékba helyezve rejtegette, s az eredeti borítékok nagy részét már a kézbesítés után megsemmisítette. [...] Szólnunk kell még a másolatban (Mauks Ilona és Kornélia másolatában) fennmaradt levelek hitelességéről. Alkalmunk van több olyan másolat összehasonlítására, amelynek eredetijét is megtaláltuk. Ezek a másolatok általában megegyeznek az eredeti levelekkel. [...] Egyetlen sajnálatos körülmény miatt nem teljesen azonosak a levelek másolatai az eredetiekkel: Mikszáthné az eredeti levelekben előforduló neveket nem írja ki. Helyettük kezdőbetűket (ez a jobbik eset) vagy csak X. Y.-t használt. [...] Kevésbé mondhatjuk betűhívnek azokat a leveleket, amelyeket Mikszáthné Visszaemlékezéseiben közread. [...] egy levélből hármat formált [...] Más összehasonlító levelekben Mikszáthné nagyon óvatosan, de kétségkívül simít szövegrészeket. Gyakran elhagy erősebb kifejezéseket, kényesebb részleteket.” BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István – REJTŐ István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei*. 1–86. kötet. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1960–2007, 24. kötet, 239–240. Nem elképzelhetetlen tehát, hogy a fényképfelvételek esetében is sor került némi cenzúrázásra.
- ¹⁰ A horpácsiak köreiből is elterjedt a legenda, és egyes kutatók is egyetértenek Mikszáth dédunokájával.
- ¹¹ MÉREINÉ JUHÁSZ Margit: *Mikszáth Kálmán szellemi és tárgyi hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémián és tájmúzeumainkban*. Bp.: MTA Könyvtára, 1963, 15.
- ¹² Szklabonya, 1872. július 17., elveszett, közölte MAUKS Kornélia: *Mikszáth Kálmánról*. Bp.: Olcsó Könyvtár 2019–2025. sz., 1921, 3–10.

Az MTAK Kézirattárában található egy másik, keltezetlen levél is, amely Mauks Ilonához íródott, Méreiné Juhász Margit szerint 1872-ből származik. A levélhez tartozó borítékban eredetileg négy, az akkor éppen Budapesten – később Bécsben – tevékenykedő, cseh származású fényképész, karikaturista és illusztrátor Karel Klič által

készített – három Mikszáthot és egy virágcsokrot – ábrázoló árnyképnek kellett lennie, mint kiderül Mikszáth soraiból, ezek közül azonban csak két portré maradt fenn.

¹³ Az eredeti levél szövege: „Lieber Juliette! Hier schicke dir meine photographie. Ich bin freilich nicht gut getroffen, weil meine frizura war dann schöne. Du erkansz mich von diesen bild nicht. Aber in diese briefe photographire ich meine rede, und das wird sein gröszere »Andenk« für dich, als meine fizionomie. »Das stil ist selbst der mensch« – sagt eine dumme francözische Dichter [...] also meine deutsche stil bin – »ich«. Da hast »mich«.”

¹⁴ Jelenleg egyik fotó hollétéről sem tudunk.

¹⁵ *Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései*. Előszó, irodalomjegyzék Praznovszky Mihály, sajtó alá rendezte és az utószót írta Tabák András. Horpács: Mikszáth Kiadó [2002].

¹⁶ Fiatalkori kinézetére utaló másik feljegyzést is találunk a *Visszaemlékezésekben*: „Mi csak elbámultunk. Hát ez lenne az az ember, aki női társaságban mukkanni sem mer? És milyen jól nézett ki fekete kabátjában!”

¹⁷ MAUKS Kornélia: *Képek Mikszáth Kálmán életéből*. Bp.: Lampel R.T., 1918, 7.

¹⁸ Szklabonya, 1870. tavasz elején, OSZK Kézirattára, Jelz. 1936/20.

A levél eredetileg keltezetlen, Méreiné Juhász Margit datálta. „Mivel ez a levél a Milka ügy végső kihangzása, és a teljes vereség bevallása, következésképp a húsvét előtti böjtidő további folyamán, március elején kelhetett.” BISZTRAY Gyula – KIRÁLY István – REJTŐ István (szerk.): *Mikszáth Kálmán összes művei*. 1–86. kötet. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1960–2007, 24. kötet, 246.

¹⁹ Mauks Ilonához, Budapest, 1882. július 23. Nem ismert, másolata Mikszáthnétól az MTA Kézirattárában. Jelz. Ms. 38/rr. 8. M. h.

²⁰ Rudnyánszky a Rózsa és Neje Kiadóval állt üzleti kapcsolatban, sokat segített Mikszáthnak, a *Budapesti Napilap* szerkesztőségéből ismerték egymást.

²¹ El nem küldött levél, MTA Kézirattára, jelzet: Ms. 39/bb. N. 1952/483. M. h.

²² A „tót atyafiak” kiadója. *A Hét*, 1891. január 25. 2. évf. 4. sz., 53.

²³ Jánoska 1890-ben hunyt el. Az óralánc jelenleg a Palóc Múzeum gyűjteményében található, Balassagyarmaton. Megjelent a *Pesti Hírlap* 1882. 89. számában.

²⁴ A *saját ábrázatomról* című írás megjelent a *Pesti Hírlap* 1882. 89. számában is.

²⁵ Ebben a műben azt is írja Mikszáth: „A minap egy német lap hozta az arcképemet egy másik íróéval együtt.” A cikkben említett fotó adatairól, hollétéről sem tudunk.

²⁶ DEBRECENI Boglárka (szerk.): *Senmi mozdulat most. Mikszáth Kálmán összes fényképe, válogatott ábrázolások*. Bp.: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010. 8.

²⁷ Ellinger Ede készítette Mikszáth egyetlen, ránk maradt profilképét. A profilkép már az ókortól kezdve markánsan megjelenik az uralkodók, később a hírességek azonosítójaként, először a római császárok verették pénzérmekekre, később nemesek és művészek is szívesen festettek magukról profilképét. Mikszáth esetében, eltérően Karinty vagy Ady ilyen jellegű fotóitól, egyáltalán nem jellemző ez a fajta megjelenés.

²⁸ A 19. század második felétől az 1910-es évig tartó időszakot szokták a finn művészet aranykorának nevezni. A finn művészek Európába utaztak, hogy inspirációt merítsenek, a jelzett időszak náluk is a nemzeti identitás megteremtése, keresése időszakának tekinthető, jellemzője, hogy a különböző művészeti ágak között gyümölcsöző kapcsolat állt fenn. Az alkotók közül Albert Edelfelt (1854–1905), Pekka Halonen (1865–1933), Juho Rissanen (1873–1950), Akseli Gallen-Kallela (1865–1931) teljesítménye emelkedett ki leginkább.

Az 1900-as évek finn szobrászatára is a nemzeti romantika után következő realizmus gyakorolt nagy hatást. Ennek az időszaknak a leghíresebb szobrászai közül Ville

Vallgren (1855–1940) Párizsban, Yrjö Liipola (1881–1971) és Alpo Sailo (1877–1955) pedig Magyarországon töltött hosszú időt.

- ²⁹ *Vasárnapi Ujság*, 1902. augusztus 3. 49. évf. 31. sz., 502.
- ³⁰ Nem lehet tudni, pontosan melyik felvételt említi Alpo Sailo, az elkészült mellszobor alapján arra következtethetünk, hogy valószínűleg arról az 1902-ben készült fotóról lehet szó, amin az író családjával együtt jelenik meg Reviczky téri (ma Mikszáth Kálmán tér) otthonában.
- ³¹ Nagy Miklósról, a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjéről írja RÉVAY Mór János: *Írók, könyvek kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai* (Bp.: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt, 1920, 187.) című munkája II. kötetének Mikszáthról szóló fejezetében: „Csak egy ember volt, akinek soha nem tudott ellenállni [Mikszáth], aki mindig tudott tőle kéziratot kapni, aki előre merete hirdetni, hogy karácsonykor hoz Mikszáth-elbeszélést: ez Nagy Miklós, a »Vasárnapi Ujság« szerkesztője volt, aki csodálatraméltó kitartással napokig, hetekig tudott Mikszáth nyomában járni, órákig várt rá a szerkesztőségben, vele vacsorált, elkísérte haza és ha látta, hogy alkotó kedvében van, képes volt éjszaka is ott maradni és bevárni, amíg megírja a számára való elbeszélést.”
- ³² Budapest, 1902. augusztus 3. Megjelent a *Vasárnapi Ujság*, 1902. augusztus 3. 49. évf. 31. számában, 501–502.
- ³³ Holló Barnabás a millenniumi időszak történelmi szobrászatának jeles alakja volt, számos vidéki emlékszobrot, életképet, állat- és portrészobrot készített. Művészetére jellemző a realiztikus ábrázolásmód, ami a kor sajátja is egyben.
- ³⁴ *Új Idők*, 1910. január 23. 16. évf. 4. sz., 83.
- ³⁵ Ezt szemlélteti az is, hogy miután Mikszáth másodszor is feleségül vette Mauks Ilonát, még a saját kiadója, Révai Mór is csak véletlenül tudta meg, hogy családot alapított, évekkel a kötés után – ezt Révai meg is írja az *Írók, könyvek, kiadók* című művében.
- ³⁶ *Mikszáth Kálmán otthon*. In: *Új Idők*, 1910. január 23. 16. évf. 4. sz., 228.
- ³⁷ *Visszaemlékezések*. 111.
- ³⁸ *Visszaemlékezések*. 28.
- ³⁹ *Visszaemlékezések*. 172–173.
- ⁴⁰ Ilyen volt továbbá az óralánca vagy az édesanyja teáskészlete. Amikor Mauks Ilona és Mikszáth Kálmán újra összeházasodtak, Mikszáthné keresett egy hangulatos kis lakást a Régiposta utcában, ahová otthonról küldette fel stafrungia maradványát, oda szállította Mikszáth legénylakásából a bútorait is. Férje eleinte tiltakozott a saját otthon ellen, maradt volna Budán, a Fiume Szállóban, annak ellenére, hogy az otthon mindig is kiemelt fontosságú volt a számára, kivéve magányos éveit. „Itt szépen meg volt terítve az asztal, rajta csészek, pirított zsemlyeszemek és a Kálmán édesanyjától maradt kis rózsás »Alt-Wien« kávékészlet. Kálmán tekintete rátévedt, arcát egyszerre nagy haloványság borította, és reszkető kézzel nyúlt a kávésbrik után, levette a fedőjét, s nézegette. – Ilonka – mondta –, nem tudom, varázslat alatt állok-e, de egészen úgy érzem, mintha ez a kávékészlet az édesanyámé lenne. Hatéves koromban leejtettem, eltört a fedele, egy drótotóstól aztán sárga rézdróttal összedrótoltam, nézze”. *Visszaemlékezések*. 194.
- ⁴¹ Néhány példa: *Székely Bertalan műtermében. Képes Folyóirat*, 20. évfolyam 8. füzet, 488.; *Justh Gyula a Képviselőház elnöki szobájában. Képes Folyóirat*, 19. évf. 11. sz., 749.
- ⁴² A Mikszáth-családnak telefonja is volt, ami abban az időszakban szintén ritkaságnak számított.
- ⁴³ *Semmi mozdulat most*. 14.
- ⁴⁴ Az *Új Idők* közölt egy Mauks Ilonával készült interjúrészletet a jubileum évében, ez a nyilatkozat érzékletesen rávilágít a fent említettekre. (Később íj. Mikszáth Kálmán és

Mauks Kornélia is megcáfolta az interjúban elhangzottakat, emlékirataiban.) „Hogyan dolgozik az uram? Nem bánja, ha nincs is körülötte föltétlen csend. Fiatalabb korában az ebédlőasztalán szeretett írni, az asztal ilyenkor csak félig volt megterítve és a gyermekek cikáztak és lármáztak körülötte. Most már van külön dolgozószobája és ő az íróasztalán dolgozik, pipaszó mellett, de időközönként ki-kijön beszélgetni a szomszéd-szobába, még ha vendégek is vannak nálam. Nem szereti, ha a dolgozószobájában takarítanak. »Ne düljanak, kérem!« mondja, ha valaki portörölővel forgolódik körülötte. Én valósággal lelkiismereti furdalásokat érzek, valahányszor takaríttatni akarok, mintha merényletet terveznék ellene. A kéziratival sok baj van. Elkeveri a kész lapokat és megesett már, hogy egy-egy ívet idegen írások közé tett és hónapok múlva valahonnan külföldről küldték vissza. Mi annyira vigyázunk, hogy íróasztalát este nehéz szövetekkel borítjuk le, nehogy egy darabka papír is elveszzen, de azért már félbemaradt egy elbeszélése egy elveszett lap miatt, melyet később a kabátja zsebében találtunk meg.” *Mikszáth Kálmán otthon*. In: *Új Idők*, 1910. január 23. 16. évf. 4. sz., 229.

⁴⁵ „– A feleségem – beszéli Mikszáth – észrevette, hogy nagyon ellustulok, még mozogni is lusta vagyok, nemhogy járni. Sőt annyira ellustultam, hogy – mindenkire rádisputáltam volna a magam renyhességét. Ha ott jártunk néha a falusi tuszkulánumban, és jött a kocsis, hogy jelentse, befogja a lovakat és elhajt valahova, mindig tartóztattam: maradjon csak, ne menjen, ne bántsa a szegény lovakat, hadd pihenjenek azok is, ki tudja, ha rajtam áll, talán a Csipkerózsika kisasszony alvó tündérpalotájává változtattam ott a házat, és alvóvá teszek benne mindenkit. Pihenjenek. Pihenjen a ház, és a benne lakók, meg a cselédek, meg az istálló népsége, az állatok, és pihenjen a föld is, hátha előzőleg ugyanis tulságosan megdolgoztatták”. Mikszáth Kálmánnal készült interjú. In: ADORJÁN Andor: *Krónika. A jubiláns Mikszáth Kálmánnál. A Hétfő*, 1909. december 25. 20. évf. 52/1033. sz., 855.

⁴⁶ A felvétel *Jön a Kaszperek* aláírással jelent meg a *VU* 1893. május 7. (40. évf. 19. sz.) 315. oldalán, az író *Honnan vettem Kaszpereket?* című írásával egy oldalon. Mikszáth a következő lapon *Kaszperek és a nevelő (Levél a Vasárnapi Ujság szerkesztőjéhez)* című írásával zárta le *A lublói ember* című nagyobb elbeszélésének folytatásos közlését. A mű 1896-ban jelent meg könyv alakban, *Kísértet Lublón* címmel.

⁴⁷ *Visszaemlékezések*. 196.

⁴⁸ *Visszaemlékezések*. 198–199.

⁴⁹ Ezekből a képekből később – például halála évfordulóján – is szívesen reprodukáltak, többek között az *Új Idők*ben is.

⁵⁰ Mikszáthnak két lócája volt, mindkettő megtekinthető a horpácsi Mikszáth-émlékházban.

⁵¹ Skvarka=töpörtyű/tepertő. Mikszáth szerint a horpácsi birtok olyan pici, mint egy tepertő.

⁵² A fotóriport és az írás a *Vasárnapi Ujság* 1905. október 1-i (52. évf. 40.) számában jelent meg.

⁵³ Az ikonográfia anyagában található amatőr felvételek is főként Horpácson készültek, az 1900-as évek második felében, itt a fotósok ismeretlenek, valószínűleg a család barátai közül kerültek ki.

⁵⁴ Ennek ellenére étkezőasztalnál csak ritkán látható, két ilyen jellegű felvételt ismerünk.

⁵⁵ *Akik elmentek...* 46–47.

⁵⁶ A fiatal művészek egyik kedvelt találkozóhelye a Korona Kávéház volt, ide járt Ambros Zoltán, Bartók Lajos, Farnady József, Gozdsu Elek, Greguss Imre, Inczedy László, Komócsy József, Koroda Pál, Margitay Dezső, Mednyánszky László báró, Méray-Horváth Károly, Mészöly Géza, Pállik Béla, Reviczky Gyula, Roskovits Ignác, Rudnyánszky

Gyula, Szana Tamás, Tóth Béla, Tölgyessy Arthur, Vágó Pál, Zala György, Zimay László és Révai Mór is, aki följegyezte a neveket.

⁵⁷ A festmény Jókai egyik legismertebb ábrázolása, eredetileg írói jubileumára szánták, de nem készült el időben. Első változata Erdélyi Mór fényképész fennmaradt, beállított műtermi fotója alapján jött létre, melyen Mikszáth még nem szerepelt, Jókai a kártyázók összeszokott gárdájával, Gajári Ödönnel, Sváb Károllyal, Nedeczky Istvánnal, Beöthy Algernonnal és Tisza Kálmánnal jelent meg. Az olajvázlatra aztán fölkerült még néhány neves személyiség: Podmaniczky Frigyes, Csernátony Lajos és Pulszky Károly, a „nagy palóc” azonban csak a végleges változaton szerepel. A korábbi variációkon valószínűleg azért nem jelent meg, mert abban az időben, amikor a festmény készült, még nem tartozott Jókai Mór tarokktársaságához.

⁵⁸ Mikszáth még arcképeit sem dedikálta.

⁵⁹ Eredeti pozitív nagyítás sajnos nem maradt ránk, korabeli sajtóközlések (például *A Hét* 21. évfolyam 12/1045. szám, 1910. március 20. hátlap), valamint a PIM Művészeti Tárának gyűjteményében található üvegnegatív alapján azonosítható.

⁶⁰ *Visszaemlékezések*. 284.

⁶¹ *Visszaemlékezések*. 290.

